

ԶԲՈՍԱՇՐՋԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ՍԻՍԻԱՆՈՒՄ. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

ԼԻԼԻԹ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Դեռ հին ժամանակներից Հայաստանը հետաքրքրել է օտարերկրյա ճանապարհորդներին, պատմիչներին, մշակույթի տարբեր ոլորտների ներկայացուցիչներին, որոնք իրենց նոթերում և տարբեր հրապարակումներում բազում հիացական կարծիքներ և նկարագրություններ են թողել մեր երկրի ու նրա բնակիչների մասին: Բայց որքան էլ պատկերավոր լինեն դրանք, Հայաստանի տարբեր մարզերի առանձնահատկությունները կարելի է զգալ միայն անմիջական այցելության ընթացքում՝ հաղորդակցվելով յուրօրինակ բնությանը, մշակույթին ու մարդկանց: Ցավոք, մինչ օրս մեր երկրի առանձին մարզերի հնարավորությունները զբոսաշրջության մշակույթի զարգացման դիտանկյունից համակողմանի քննության չեն առնվել: Այդ պատճառով ներքին և արտաքին զբոսաշրջիկների համար նախատեսված առաջարկների փաթեթները հիմնականում միօրինակ են և չեն բացահայտում տեղական մշակույթի առանձնահատկությունները:

Այս հոդվածում քննարկելու ենք Հայաստանում զբոսաշրջության զարգացման խնդիրների վերաբերյալ մեր նկատառումները Սյունիքի մարզի Սիսիան քաղաքում կատարած ուսումնասիրությունների հիման վրա: Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել քաղաքի զբոսաշրջային բնութագիրը, զարգացման հնարավորությունները, ներքին և արտաքին զբոսաշրջության համար մշակութային արժեք ներկայացնող վայրերը զբոսաշրջության ընդհանուր գործընթացների համատեքստում:

Մարզի բնակիչների, զբոսաշրջիկների, ինչպես նաև ոլորտի պատասխանատուների և սպասարկման ոլորտ ներգրավված (հյուրանոց, ռեստորան, սրճարան, թանգարան) մասնագետների հետ ունեցած խորացված հարցազրույցների և 2 տարվա բնակության ընթացքում, անձնական դիտարկումների արդյունքները համադրելով համապատասխան գրականության տվյալների հետ՝ կփորձենք հասկանալ, թե ինչով կարող է գրավիչ լինել Հայաստանի հարավային թևը, հատկապես Սյունիքի մարզը:

Նախ՝ հակիրճ ներկայացնենք մարզի ընդհանուր բնութագիրը: Այն

գտնվում է ՀՀ տարածքի հարավում¹ Որոտան գետի ափերին՝ ծովի մակարդակից 1600մ բարձրության վրա՝ Երևանից 217 կմ հեռավորությամբ՝ Երևան-ԼՂՀ, Երևան-Իրան ավտոմայրուղուց 6-7 կմ հարավ: Մարզի սահմանի մոտ տեղադրված է եռալեզու պաստառ՝ «Սիսիանը ողջունում է ձեզ»:

Սիսիանի շրջանը ճանաչված է գեղատեսիլ բնությամբ և հինավուրց մշակութային ժառանգությամբ: Դրանց շարքում են անկրկնելի Շաքիի ջրվեժը, Որոտանի կիրճը, լեռնային ջրամբարները, նախաքրիստոնեական սրբավայր-աստղադիտարան Զորաց քարերը²: Տարածաշրջանը հարուստ է նաև լեռնային գետերով, որոնք բոլորն էլ Որոտանի ավազանին են պատկանում: Առավել հայտնի են Որոտան, Այրի, Բռնակոթ, Սիսիան, Արագլիջուր, Շաքի, Լորագետ, Շաղատ գետերը:

Եկվորներին գրավում է Սիսիանի ճանապարհի ձախ կողմում նուրբ ծաղիկներով և եղևնիներով ձևավորված բացօթյա սրճարանը՝ «Կանթեղը», որից ոչ հեռու տեղակայված է կենդանաբանական այգին: Այս գոլտրիկ սրճարանում ամռան ամիսներին զբոսաշրջիկների պակաս չի զգացվում:

Մարզկենտրոնը Սիսիան քաղաքն է: Այստեղ գործում է հինգ միջնակարգ և մեկ երաժշտական դպրոց: Քաղաքի մշակութային առանցքը կենտրոնում կառուցված պատմության թանգարանն է՝ պատմահնագիտական և ազգագրական ցուցանմուշների բազմաթիվ հավաքածուով և Քարադարանով (քարե կոթողների հարուստ հավաքածու): Թանգարանը կրում է հայ անվանի պատմաբան, բյուզանդագետ (ծագումով Սիսիանի Բռնակոթ գյուղից) Նիկողայոս Ադոնցի անունը: Թանգարանը գործում է ՀՀ մշակույթի նախարարության համակարգում և ՀՀ մարզերում գործող լավագույն թանգարաններից է: Այստեղ պահվում և ցուցադրվում են միայն Սիսիանի տարածաշրջանը ներկայացնող մշակութային արժեքները: Տեղացիների և հյուրերի տարբեր տարիքային խմբերի նախասիրությունները հաշվի առնելով՝ թանգարանի փորձառու աշխատակիցները կարողանում են հարուստ հավաքածուի, հիմնական և ժամանակավոր ցուցադրությունների, ինչպես նաև բազմաթիվ միջոցառումների ու կրթամշակութային ծրագրերի շնորհիվ այն վերածել իրական մշակութային կենտրոնի: Տարածքի ավանդական և ժամանակակից մշակույթը ներկայացնող բազմաթիվ և ինքնատիպ նախագծերը նպաստում են ոչ միայն աշխարհի տարբեր երկրներից ժամանող զբոսաշրջիկների շրջա-

¹ Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հ. 4, Երևան, 2003, էջ 875:

² <http://www.encyclopedia.am/>.

նում մարզի նկատմամբ հետաքրքրությունն ակտիվացնելուն, այլև ՀՀ-ում ներքին զբոսաշրջության զարգացմանը: Հակիրճ անդրադառնանք իրականացված ծրագրերից մի քանիսին:

Սյունիքի մարզը հարուստ է ժողովրդական տոներով ու ծեսերով, ավանդական արհեստներով, ազգային կերակուրների տեղական տարբերակներով: Ինչպես հիշատակում է Ստեփան Լալայանն իր «Զանգեզուրի հայերը» գրքում. «Զանգեզուրի հայի սեղանը առատ պիտի լինի»: Զանգեզուրցին խոսքի ճշմարտության վկա է կանչում հացը՝ նրա վրա դնելով ձեռքը. «Էս հացը վկա»³: Սիսիանցիները զբոսաշրջիկներին մեծ սիրով են հրավիրում մասնակցելու իրենց տոներին, որոնցից հատկապես ուշագրավ է Հացի տոնը: Եվրոպական ժառանգության օրերի շրջանակներում այն մեծ շուքով է կազմակերպում Սիսիանի Նիկողայոս Ադոնցի անվան թանգարանը: Տոնը մեկնարկում է «Բասեն» հյուրանոցից⁴: Ներկայացվում է լավաշ թխելու ողջ գործընթացը, որը մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում եկվորների շրջանում: Հացն օրհնում է Սյունյաց թեմի առաջնորդական տեղապահ Տեր Մակար վարդապետը: Ուսումնասիրության ընթացքում ներկա եղանք այդ տոնին: Հաճելի էր տեսնել, թե ինչպես են զբոսաշրջիկները հետաքրքրվում տոնի խորհրդով, ոգևորվում ու ներգրավվում տոնական արարողությունների ու ժամանցի մեջ. փորձում են պարել հայկական շուրջպարեր, սիրով հյուրասիրվում են, ապա, որպես հիշատակ՝ իրենց հետ տանում Քարադարանի վաճառակետում ներկայացվող հուշանվերները:

Պարբերաբար նշվում են նաև բնության զարթոնքին ու պտղաբերությանը նվիրված բնապաշտական արմատներ ունեցող քրիստոնեական տոները: Այս տարի Ծաղկազարդի տոնը զբոսաշրջիկներին ներկայացնելու դերը ստանձնել էին դպրոցականները, որոնք հաճույքով պատմում էին տոնի առանձնահատկությունների և ծիսական ավանդույթների մասին: Վարդավառի, Խաղողօրհնեքի տոնակատարություններին ևս բազմաթիվ զբոսաշրջիկներ են մասնակցում և վայելում տոնին բնորոշ ջերմ մթնոլորտը, երգը, պարն ու հյուրասիրությունը: Մի քանի օր հյուրընկալվելով շրջանում՝ նրանք հնարավորություն են ստանում առավել համակողմանի ընկալելու մեր պատ-

³ Լիսիցյան Ստ., Զանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969, էջ 220:

⁴ Սիսիանում զբոսաշրջիկների նախընտրելի հյուրանոցներից է, որտեղ շեշտը դրված է ազգային արժեքները ներկայացնելու վրա: Ամբողջ սպասքը հայկական նախշազարդերով է, որի հեղինակը ծնունդով սիսիանցի նկարիչ - դիզայներ Զարա Գալստյանն է:

մույթյունը, ավանդական ու ժամանակակից մշակույթը և այն ստեղծող մարդկանց:

Թանգարանցիների կազմակերպած հաջորդ տոնական միջոցառումը կրում էր «Մշակույթը՝ պատվար» խորագիրը: Ավանդական արհեստները երիտասարդ մասնակիցներին առավել ճանաչելի դարձնելու նպատակով կազմակերպիչները կարծես հեքիաթային աշխարհ էին ստեղծել, որտեղ տարբեր բնակավայրերից եկած մանուկներն առաջին անգամ փորձում էին «լեզու գտնել» կավի հետ, սովորում էին պատրաստել ավանդական կենցաղում տարածված աղամաններն ու ծանոթանում դրանց խորհրդին: Վերջում լավագույն աշխատանքները ներկայացվեցին թանգարանում: Մասնակիցների ոգևորվածությունից կարելի է վստահ ասել, որ այդ օրը ստացած նոր գիտելիքները, հմտություններն ու տպավորությունը կիիշվեն ամբողջ կյանքում:

Տարածքի մշակութային բազմազանությունը տեղացիներին ու հյուրերին ներկայացնելու հաջորդ ոլորտը գրականությունն է: Այս անգամ նախապատվությունը տրվել էր ծնունդով սիսիանցի, անվանի բանաստեղծ և մտավորական Համո Սահյանի ստեղծագործությանը, որի ծննդյան 100-ամյա տարելիցն էր: Մեծ ժողովրդականություն վայելող բանաստեղծի ստեղծագործությունները հնչում էին դպրոցականների, համազյուղացիների ու արտիստների կատարումներով՝ իբրև հայրենիքն ու բնությունը փառաբանող ձոն, սիրո ու բարության պատգամ:

Սիսիանում ամեն տարի մեծ շուքով և բազմաթիվ հետաքրքիր միջոցառումներով են նշում նաև «թանգարանային գիշերը»: Այս նախագիծը տարեց-տարի լայն արձագանք է գտնում թե՛ տեղացիների, թե՛ զբոսաշրջիկների շրջանում: Կարելի է ասել, որ թանգարանի աշխատակիցների ջանքերի և նախաձեռնությունների շնորհիվ տարիքային բոլոր խմբերն էլ սիրով են մասնակցում վերևում նկարագրված տոնակատարություններին ու տարաբնույթ միջոցառումներին:

2014 թ. Սիսիանը հռչակվեց երիտասարդական մայրաքաղաք: Այս շրջանակներում երիտասարդների համար կազմակերպվեցին բազմաթիվ արշավներ, ֆլեշմոբներ, ավանդական շուրջպարերի ուսուցման հրապարակային դասեր: Քաղաքը կարծեք նոր շունչ էր ստանում տոնական մթնոլորտում: Նման միջոցառումները նպաստում են թե՛ տեղացիների, թե՛ եկվորների շրջանում ավանդական մշակույթի վերարժևորմանը, նոր մտահղացումների ու երևակայության խթանմանը: Դրանց շնորհիվ քաղաքում առավել հետաքրքիր ու բազմազան է դառնում ժամանցի մշակույթը, և ավելի անմիջական բնույթ

ստանում տեղացիների հետ եկվորների հաղորդակցությունը՝ վերածվելով մշակութային յուրօրինակ կամուրջների:

Քաղաքում իրականացվող միջոցառումների հակիրճ անդրադարձից հետո փորձեցինք ճշտել նաև տեղացիների վերաբերմունքն ու կարծիքները զբոսաշրջության զարգացմանը միտված նման գործընթացների վերաբերյալ: Զրույցների ընթացքում սիսիանցիների մեծ մասը գտնում էր, որ զբոսաշրջության զարգացումն ու զբոսաշրջիկների թվի աճն իրենց կենցաղի վրա չեն հանդիմարել: Թե՛ կյանքի որակի բարելավման, թե՛ տեղական արտադրանքի զարգացման վրա գրեթե չեն անդրադառնում: Փորձեցինք այդ հարցերը քննարկել Ն. Ադոնցի անվան թանգարանի տնօրենի հետ: Տիկին Ծովինար Պետրոսյանը նշեց, որ հիմնականում զբոսաշրջիկների խմբերն այցելում են ամռան ամիսներին: Գալիս են Իտալիայից, Հունաստանից, Ռուսաստանից, բայց այցելուների թիվը մեծ չէ, և այցելությունները պարբերական բնույթ չեն կրում: Նա դժգոհություն էր հայտնում զբոսաշրջիկներին ուղեկցող զբոսավարների մասնագիտական որակից, քանի որ չեն կարողանում անհրաժեշտ գիտելիքներով ու բովանդակալից ներկայացնել տարածաշրջանի պատմությունն ու մշակութային առանձնահատկությունները, այլ հիմնական շեշտը դնում են զգայականության վրա: Նաև ափսոսում էր, որ զբոսաշրջային գործակալությունները թանգարանը չեն ներառում մշտական երթուղի և տուրփաթեթներ, և այցերը հիմնականում տարերային բնույթ են կրում:

Զբոսաշրջության խնդիրներով զբաղվող մասնագետների հավաստմամբ ցանկացած երկրում ոլորտի զարգացման կարևոր գործոններից է տեղի բնակչության հետ զբոսաշրջիկների փոխհարաբերությունների ներդաշնակությունը: Դրանից բխող խնդիրը տեղացիների կողմից զբոսաշրջությունը տարածքի զարգացման կարևորագույն միջոց ընկալելն է: Այդ հարցում առանցքային նշանակություն ունի բնակիչների բարյացակամ ու պատրաստակամ վերաբերմունքը զբոսաշրջիկների նկատմամբ: Զբոսաշրջիկների հանդեպ սիսիանցիների վերաբերմունքը և զբոսաշրջության զարգացման մասին պատկերացումները գրանցելու, ինչպես նաև մեր անձնական դիտարկումներից ստացած պատկերն ամբողջացնելու նպատակով զրույցներ ենք ունեցել նաև 40 տեղաբնակի (15 արական և 25 իգական սեռի ներկայացուցիչներ) հետ: Հարցազրույցներին մասնակցել են տարբեր տարիքի և մասնագիտության անձինք (դպրոցական, ուսանող, մանկավարժ, բժիշկ, երաժիշտ, տնային տնտեսուհի): Մեր կատարած հարցումներից և անհատական զրույցներից պարզեցինք, որ սիսիանցի դեռահասներն ու երիտասարդները հաճույքով են

հաղորդակցվում զբոսաշրջիկների հետ, հատկապես, երբ հյուրերն իրենց դիմում են լուսանկարելու խնդրանքով: Իսկ միջին և ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, ավանդույթի համաձայն, պահպանում են հյուրընկալության կարգը՝ ըստ արժանվույն ընդունելով և ճանապարհելով բոլոր զբոսաշրջիկներին: Սակայն, ցավում են, որ լեզվական խոչընդոտների պատճառով՝ չեն կարողանում լիարժեք հաղորդակցվել օտարերկրացիների հետ: Ի տարբերություն նրանց՝ երիտասարդների մեծ մասը հիմնականում կարողանում է ռուսերենով, անգլերենով, իսկ ավելի սակավ՝ ֆրանսերենով, գոնե կենցաղային մակարդակով, հաղորդակցվել այլազգիների հետ:

Դաշտային հետազոտությունների ընթացքում փորձեցինք իրավիճակը համեմատել Գորիսի շրջանի հետ: Կարելի է փաստել, որ այստեղ բոլորովին այլ պատկեր է: Ե՛վ երիտասարդները, և՛ տարեցները շփվում են զբոսաշրջիկների հետ, ինչպես իրենք են նշում. «ամեն ինչով փորձում ենք օգնել»: Առաջին հերթին դա բացատրվում է նրանով, որ Գորիսի բնակչության մեծ մասը կարողանում է բնակարան կամ սենյակ տրամադրել զբոսաշրջիկներին: Նման ծառայությունը պահանջված է, քանի որ գները հյուրանոցից ավելի մատչելի են: Օտարներին գրավում են նաև տանտերերի ջերմ վերաբերմունքը, ընտանեկան միջավայրը և հյուրասիրությունը: Առաջարկվում են տարածաշրջանին բնորոշ ավանդական ուտելիքներ՝ *ճըխթըթթո՝ բազուկի թթու, թթի օղի, պահածոներ, թանավ՝ սպաս...*): Այդպիսի փոխհարաբերությունները երկուստեք շահավետ և հետաքրքիր են դառնում, նպաստում են միմյանց հետ ավելի սերտ հաղորդակցվելուն, տեղեկություններ փոխանակելուն ու բարեկամանալուն:

Զբոսաշրջիկների կերպարի և վարվելակարգի մասին զրուցելիս սիսիանցիները նշում էին, որ քաղաքը փոքր է, և բոլորը հիմնականում ճանաչում են միմյանց, բնականաբար, եկվորը միանգամից տարբերվում է: Տարբերվում են հագուստի ոճով, պահվածքով, քանի որ ավելի ազատ են, բայց միևնույն ժամանակ՝ քաղաքավարի և բարյացակամ, շատ են սիրում լուսանկարվել, ոտքով զբոսնել: Սակայն, աչքի չեն ընկնում առատաձեռնությամբ: Սիսիանում հայտնի խեցեգործ Վահագնը, որը միշտ ներկայանում է փառատոներին և բավականին հաճախ է շփվում զբոսաշրջիկների հետ, պատմում էր, որ նրանք ժամերով կարող են նայել, շոշափել փոքրիկ նռան տեսքով հուշանվերները, հետաքրքրվել պատմությամբ, իսկ վերջում այն հարցին, թե արդյոք հավանեցի՞ն, գնելու ցանկություն ունե՞ն՝ պատասխանում են, որ կարևորը զգալն է, շոշափելը, և հազվադեպ են գնում այդ բավականին մատչելի հուշանվերները:

Տեղացիների տպավորությամբ զբոսաշրջիկները հիմնականում հիանում են տեղի բնությամբ, մշակույթով: Զրուցակիցներս հպարտությամբ նշում էին. «շատ են սիրում մեր սարերը», և ավստոսանքով հավելում, որ անբարեկարգ ճանապարհների պատճառով միայն չնչին հնարավորություններն են օգտագործվում. օրինակ՝ կարելի է ձիերով արշավ կազմակերպել Ուղտասար, բայց ճանապարհ չկա:

Մեր դիտարկումներից կարող ենք եզրակացնել, որ զբոսաշրջության զարգացմանն ուղղված անելիքներ քաղաքում դեռ շատ կան, և համալիր ծրագրի մշակման կարիք կա: Օրինակ, քաղաքում ժամանցի վայրեր չկան: Ո՛չ ավանդական, ո՛չ ժամանակակից երաժշտություն վայելելու սրահներ չկան: Երեկոյան ժամերին Սիսիանում հազվադեպ կարելի է հանդիպել զբոսնող մարդկանց, քանի որ այգիներ ու զբոսավայրեր չկան: Քաղաքում մշակութային հարուստ կոլորիտ ստեղծելու խնդիր կա: Հենց տեղացիներն էլ հաստատում էին, որ Սիսիանում զբոսաշրջիկները շատ են հետաքրքրվում ազգային ավանդույթներով և ավստոսում են, որ իրենց ունեցածն ըստ արժանվույն չի ներկայացվում: Այսուհանդերձ, երբ փորձում էինք ծանոթանալ զբոսաշրջիկների տպավորություններին՝ Ֆրանսիայից ժամանած մի տիկին նշեց, որ իրեն ամենից շատ Սիսիանում գրավում են խաղաղությունն ու հանգստությունը:

Զրույցների ընթացքում փորձում էինք ծանոթանալ տարածաշրջան այցելած զբոսաշրջիկների տպավորություններին: Հիմնական տեսարժան վայրերը, որոնք գրեթե անխտիր նշում էին բոլոր հարցվողները, հետևյալն են՝ Շաքիի ջրվեժ, Թանահատի վանք, Որոտնավանք, Սյունիվանք⁵, Մարգարիտկա, Ուղտասար, Զորաց քարեր, Շաղաթի ժայռեր, Պորտաքար, Տոլորսի լիճ, Իշխանասար: Ծանոթացանք նաև տուրիստական գործակալությունների առաջարկած փաթեթներին: Արտագնա տուրիզմի փաթեթներում հիմնականում նախատեսված են այցելություններ դեպի Զորաց քարեր և Շաքիի ջրվեժ, իսկ ներգնա տուրիզմի համար՝ Որոտնավանք, Սյունիվանք, Զորաց քարեր և Շաքիի ջրվեժ:

Անհատական զրույցներ ունենալով սպասարկման ոլորտ ներգրավված մարդկանց հետ՝ եկանք այն եզրակացության, որ զբոսաշրջիկներն ամեն ինչ նախօրոք են ծրագրում: Տուրիստական գործակալությունը պատվիրում է և՛

⁵ Գտնվում է Սիսիան քաղաքի հյուսիսարևմտյան դարավանդի վրա: Միջնադարյան վանական համալիր է: Կառուցվել է VI դարի վերջին հեթանոսական տաճարի տեղում: Եկեղեցին հիմնովին վերականգնվել է 1959-1961թթ.: Տեղացիների շրջանում հայտնի է Սուրբ Հովհաննես և Սիսական անուններով:

ճաշացանկը, և՛ հյուրանոցային համարները, և՛ էքսկուրսիաները: Տեղում բոլոր վճարումներն իրականացնում է գործակալությունը՝ նախապես զբոսաշրջիկների գնած փաթեթների համապատասխան գումարներից: Ճամփորդությունները հիմնականում ամռան ամիսներին են կազմակերպվում, որը տարվա կտրվածքով շատ չնչին մաս է կազմում:

Մեր դաշտային հետազոտություններից կարելի է եզրակացնել, որ Սիսիանում զբոսաշրջության զարգացումը խոչընդոտում են հետևյալ պատճառները.

- Սիսիանի հեռավորությունը քաղաքից և ճանապարհների անբարեկարգ, կարելի է ասել վատթար վիճակը (գրեթե ոչ մի տուրիստական կազմակերպություն չի ցանկանում իր ավտոբուսները տրամադրել նմանատիպ էքսկուրսիաների համար, քանի որ վնասը գերազանցում է շահույթը): Հետևաբար տուրիստական փաթեթներ կազմելիս հաշվի է առնվում այս հանգամանքը, և շատ տեսարժան վայրեր դուրս են մնում ծրագրերից:
- Սիսիանը գտնվում է Արցախ, Գորիս, Տաթև տանող ճանապարհին: Զբոսաշրջային երթուղիները կազմվում են՝ ներառելով միայն Սիսիանից 3 կմ հյուսիս գտնվող Զորաց քարերը, շատ հաճախ՝ Շաքիի ջրվեժը, և շարունակում ճանապարհը: Այսինքն՝ հազվադեպ են գիշերակացով այցեր լինում Սիսիանում: Որպես ասվածի ապացույց՝ ներկայացնենք տուրիստական գործակալությունների կողմից առաջարկվող փաթեթի մի օրինակ՝ Elitar tour. Երևան-Խոր Վիրապ-Արենի-Նորավանք-Քարահունջ (Զորաց քարեր)⁶- Գորիս (գիշերակաց Խաչիկ B&B-ում):
- Sun Tour. Ջերմուկ-Շաքիի ջրվեժ-Քարահունջ-Արենի:
- Ինչպես վերևում արդեն նշեցինք, քաղաքում մշակութային կոլորիտ ստեղծելու խնդիր կա, ժամանցի վայրեր, սպորտային հրապարակներ, հանգստի գոտիներ և զբոսայգիներ չկան:
- Եղանակային անբարենպաստ պայմանները ևս չեն նպաստում զբոսաշրջային այցերի ակտիվացմանը: Սիսիանում ձմեռը երկարատև է,

⁶ Զորաց քարեր հուշարձանը գտնվում է մայրուղուց 300-400 մ հեռավորության վրա՝ Սիսիանից ընդամենը 3 կմ հյուսիս: Հուշարձանը ժողովրդին հայտնի է Ցից-ցից քարեր, Քարահունջ անուններով: Զորաց քարերն աշխարհում պահպանված հազվագյուտ բնակավայրերից է, որ թվագրվում է մ.թ.ա. VI-III հազարամյակներով և ծառայել է որպես հնագույն աստղադիտարան:

կայուն, ձյան շերտը պահպանվում է 3-4 ամիս: Գարունը զով է, երկարատև, սառը: Գարունն սկսվում է ապրիլի երկրորդ կեսին և վերջանում հունիսի վերջին տասնօրյակում, մայիսն ամենաանձրևայինն է: Եվ պատահական չէ, որ զբոսաշրջիկների այցելության ժամանակահատվածը հուլիս-օգոստոս ամիսներն են, որը տարվա կտրվածքով բավականին կարճ է:

- Տուրիստներին առաջարկվող փառատոները, ըստ մեր դիտարկումների, հիմնականում կազմակերպում է Սիսիանի թանգարանը, որը լայնորեն չի գովազդվում, ինչպես օրինակ Տաթևում կազմակերպվող «Ոչխարների խուզման փառատոնը», Գորիսի «Թթի փառատոնը»:
- Խնդրի իրականացման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև մասնագիտական կադրերի պատրաստումը:
- Մարզում գործող մի քանի հյուրանոցները չեն կարող բավարարել զբոսաշրջիկների պահանջները: Ցանկալի է ներգրավել բնակչությանը և զարգացնել նաև ընտանեկան հյուրատների մշակույթը:
- Զբոսավարների համար անհրաժեշտ է պատրաստել մասնագիտորեն առավել հիմնավորված և հետաքրքիր տեքստեր:
- Անհրաժեշտ է կազմակերպել գովազդային արշավ:

Հարցումներ կատարելը Սիսիանում նույնպես դյուրին չէր, քանզի Սյունիքի այլ մարզերի համեմատությամբ զբոսաշրջիկները հիմնականում ամռան ամիսներին են այցելում և ոչ մեծ քանակությամբ:

Վստահ ենք, որ Սիսիանում հսկայական զբոսաշրջային ներուժ կա, որը մասնագիտորեն կազմակերպելու, ներկայացնելու և գովազդելու խնդիր ունի: Միայն Զորաց քարերը, որն այսօր հայկական բրենդի կարող է վերածվել, ցավոք, ըստ ամենայնի չի կիրառվում: Անհրաժեշտ է պրոմո արշավներ իրականացնել այդտեղ: Առաջարկում են զբոսաշրջիկների ուշադրությունը սևեռել թե՛ Սիսիանի բնության, թե՛ պատմության ու ավանդույթների և թե՛ ժամանակակից կենցաղի և արհեստների ինքնատիպ օրինակների վրա: Կարելի է զբոսաշրջային փաթեթներ ընդգրկել խեցեգործ վարպետ Վահագն Համբարձումյանի բրուտանոցը, որտեղ նրանք ներկա կգտնվեն թե՛ կավի թրծման աշխատանքներին, թե՛ գաթա թխելու ընթացքին, մասնակցել այդ գործընթացներին, ինչպես նաև ճիշտ կազմակերպել տարաբնույթ հուշանվերների վաճառքը, որը կնպաստի նաև տեղական արտադրանքի զարգացմանը: Այսօր Սիսիանում զբոսաշրջային բիզնեսն ապակենտրոնացնելու խնդիր կա՝ ապա-

հովելու համար համաչափ զարգացում (Անգեղակոթ, Լծեն, Շաքի Աղիտու, Բռնակոթ, Համո Սահյանի ծննդավայր Լոր գյուղերը...)

Կարելի է զարգացնել նաև անհիմացիոն տուրիզմը: Քաղաքում գործում են բազմաթիվ երաժշտական, պարի խմբեր, կարելի է գոնե ամռան ամիսներին այգում, հրապարակում կազմակերպել երեկոներ ու բացօթյա համերգներ: Վերջում նշենք, որ Սիսիանում, չնայած առկա խնդիրներին, զբոսաշրջային գործընթացներն, այնուամենայնիվ, քարացած չեն, իսկ մեր դիտարկումները միտված են ոլորտի զարգացմանն ու տարածքի մշակույթը զբոսաշրջիկների համար առավել գրավիչ ու ներկայանալի դարձնելուն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են Հայաստանում զբոսաշրջության զարգացման խնդիրների վերաբերյալ մեր նկատառումները Սյունիքի մարզի Սիսիան քաղաքում կատարած ուսումնասիրությունների հիման վրա: Մարզի բնակիչների, զբոսաշրջիկների, ինչպես նաև ոլորտի պատասխանատուների և սպասարկման ոլորտ ներգրավված մասնագետների հետ խորացված հարցազրույցների և 2 տարվա բնակության անձնական դիտարկումների արդյունքները համադրելով մասնագիտական գրականության տվյալների հետ՝ փորձ է արվել ճշտելու, թե ինչով կարող է գրավիչ լինել Հայաստանի հարավային թևը, հատկապես Սյունիքի մարզի Սիսիան քաղաքը:

Հոդվածում ներկայացվում են Սիսիան քաղաքի զբոսաշրջային ոլորտի ընդհանուր բնութագիրը, զարգացման հնարավորությունները, ներքին և արտաքին զբոսաշրջության համար առավել գրավիչ պատմամշակութային արժեքները զբոսաշրջության համընդհանուր գործընթացների համատեքստում:

Քանալի բառեր - Սյունիքի մարզ, տուրիզմի բնութագիր, մշակութային օջախներ, տոներ, տեղացիներ, զբոսաշրջիկներ:

ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПОЕЗДКИ В СИСИАН: ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ

ЛИЛИТ ВАРДАНЯН

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием туризма в наших рассуждениях, на основе исследований, проведенных в городе Сисиан, Сюникской области. Проводя длительные беседы с местными жителями, туристами, представителями сферы услуг, а также учитывая наши личные

наблюдения за 2 года и сопоставляя их с данными профессиональной литературы, была предпринята попытка выяснить – чем привлекает г. Сисиан на юге Армении. В статье представлены общие характеристики Сисианской индустрии туризма, возможности развития, более привлекательные для отечественного и зарубежного туризма, в глобальном контексте культурного наследия и туризма.

Ключевые слова - Сюникский регион, характеристика туризма, культурные центры, обряды, местные жители, туристы.

TOURISTIC UNDERTAKINGS IN SISIAN; PRELIMINARY MONITORINGS

LILIT VARDANYAN

In this article Vardanyan deliberates over issues related to the development of tourism based on the monitorings carried out in the Syunik region, singularly in Sisian. An attempt to substantiate the issues that might turn the southern Syunik Province of Armenia especially Sisian region into an attractive tourist centre is being made. This is realized by interviewing local people, tourists, as well as few office holders and employees of the sector in depth and by considering my own observations after living there for a period of 2 years and comparing them with the data of relevant literature.

Included in this article are a general touristic specification of Sisian, its development prospects and the most attractive historical and cultural visiting cites for domestic and foreign tourism in the context of global tourism.

Key words - Syunik Province, touristic specification, cultural centers, holidays, locals, tourists.